

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД

Прийнятий Верховною Радою України 13 квітня 2012р. новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріпив у законодавстві багаторічні гуманістичні підходи кримінально-процесуальної політики держави. Цей нормативно-правовий акт імплементував у національне право вимоги міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, врахував сучасні правові та організаційні напрацювання в галузі кримінального процесу як вітчизняних, так і закордонних вчених, а також міжнародну практику, зумовлену зростаючими вимогами до забезпечення реалізації принципу верховенства права у кримінальному судочинстві, зокрема, й при застосуванні запобіжних заходів.

Інституту застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі в науковій літературі приділялася значна увага. Деякі аспекти досліджувалися в працях В.С. Березняка, В.Г. Буткевича, О.А. Губської, Н.В. Глинської, О.П. Кучинської, Є.Д. Лук'янчикова, В.В. Назарова, Р.О. Савонюка, В.М. Тертишника, В.Д. Чабанюка, М.Є. Шумила та ін. Водночас, в багатьох сучасних наукових роботах питання застосування запобіжних заходів висвітлені фрагментарно. Доволі мало наукових праць, в яких би досліджувалися питання застосування запобіжних заходів, у тому числі, взяття під варту, з врахуванням останніх змін кримінально-процесуального законодавства, положень міжнародно-правових актів з питань захисту прав людини, результатів зарубіжного досвіду застосування запобіжних заходів. Це зумовлює необхідність обговорення питань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів, які найбільш істотно обмежують права та свободи громадян. Дослідити в межах цієї роботи актуальні питання, пов'язані із специфікою застосування усіх запобіжних заходів неможливо, тому ярозгляну лише найбільш суворий запобіжний захід – тримання під вартою.

Проведене останніми роками істотне реформування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства в сторону його лібералізації, а також вироблення кардинально нових, на відміну від командно-адміністративної системи, підходів до виправлення та ресоціалізації засуджених, значно зменшило навантаження на установи виконання кримінальних покарань. Згідно з даними Державної пенітенціарної служби України, в установах виконання покарань у 1998 році утримувалося 240 тис. засуджених, на початку 2009 року – 159, 5 тис., на початку 2010 року – 115.4 тис., на початку 2011 року – 110 тис. Наведені дані свідчать про реалізацію політики щодо поступового зменшення кількості покарань, пов'язаних з позбавленням волі і, відповідно, збільшення випадків застосування судами кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі та інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Незважаючи на цю позитивну тенденцію, під час дії КПК України 1960р. слідчі ізолятори були перевантажені. До більшості осіб, які там знаходилися, був застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Причиною зазначеного, на мою думку, була передбачена у КПК України 1960р. надто розширена можливість застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, відповідно до ст.148, 150 КПК України 1960р. запобіжні заходи могли бути застосовані до підозрюваного, обвинуваченого з метою запобігти його спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також з метою забезпечення виконання процесуальних рішень. Вони застосовувалися за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність. Під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу враховувалася тяжкість злочину, у вчиненні якого особа підозрювалася (обвинувачувалася), її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризували. Отже, на підставі аналізу наведених норм, а також ст. 155

КПК України 1960р., можна зробити висновок, що запобіжний захід у виді тримання під вартою під час дії КПК України 1960р. можна було застосувати майже до кожної особи, яка підозрювалася або обвинувачувалася у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого.

На відміну від зазначеного нормативного акту, КПК України 2012р. значно ускладнив процедуру обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Так, відповідно до його ст. 177, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Слід звернути увагу, що у новому КПК України значно розширений мінімальний перелік обставин, які зобов'язаний оцінити слідчий суддя, судпід час обрання запобіжного заходу, зокрема, й тримання під вартою. Цей перелік наведений у ст. 178 КПК України.

На мою думку, одним з найважливіших досягнень нового КПК України в сфері застосування запобіжних заходів, є передбачене у його ст. 183 положення про те, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам, передбаченим у ст. 177 КПК України. Отже, чинний Кримінальний процесуальний закон наголошує на винятковості такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, та покладає на прокурора тягар доведення обставин, що вказують на неможливість забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого у разі застосування інших запобіжних заходів.

Варто також зазначити, що порядок обрання, продовження термінів запобіжного заходу у виді тримання під вартою у новому КПК України був суттєво змінений, що є засобом забезпечення проведення всіх процесуальних дій в найкоротші терміни та створює можливість запобігти тяганині судового розгляду кримінального провадження.

Позитивні практичні зміни описаних новел КПК України підтверджують результати статистичних даних Державної пенітенціарної служби України, відповідно до яких, з прийняттям у 2012 році КПК України, кількість осіб, що перебувають в слідчих ізоляторах та яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою зменшилася майже на 40 відсотків.

Підсумовуючи викладене можна констатувати, що національне кримінально-процесуальне законодавство щодо питань застосування запобіжних заходів, у тому числі, і тримання під вартою, переважно імплементувало вимоги міжнародних норм в галузі захисту прав людини та позитивний міжнародний-правовий досвід, хоча і є, як зазначають деякі громадські активісти та правознавці, певні недоопрацювання та прогалини. Ці новели уже сьогодні дають позитивний результат. Однак, деякі норми ще потребують удосконалення відповідно до потреб сьогодення та викликів суспільного життя.